

Голові спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03
Національного університету «Одеська юридична
академія», доктору юридичних наук, професору,
завідувачці кафедри трудового права та права
соціального забезпечення

ЧАНИШЕВІЙ Галії Інсафівні

Фонтанська дорога, буд. 23, Одеса, 65009, Україна

ВІДГУК

опонента — доктора юридичних наук, професора МАЙДАНИКА Р. А.

на дисертацію Токаревої Віри Олександрівни

на тему

**«ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ВІДНОСИНАХ У
МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»»**

(м. Одеса, 2025 рік, 529 с.)

**подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право**

Актуальність теми дослідження. Дисертаційне дослідження Токаревої Віри Олександрівни присвячене актуальній темі правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі ІНТЕРНЕТ.

Правосуб'єктність фізичної особи у відносинах у мережі ІНТЕРНЕТ є важливим напрямом сучасних інформаційних технологій і права, що набувають все більшого значення для людства в умовах розвитку інновацій, технологій IoT, віртуальної реальності, які забезпечують цілодобовий, безперервний доступ до інтернету, що, зумовлює взаємопроникнення віртуального та реального світів,

забезпечення постійного підключення до мережі та породження глобальних викликів у сфері права, належне врегулювання яких нерідко потребує нелінійних і системних підходів.

Україна має досить прогресивне законодавство і правове середовище у цій сфері, що дає можливість досить ефективно регулювати відносини щодо правосуб'єктності фізичної особи у цих відносинах.

Проблеми правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі ІНТЕРНЕТ є одним із важливих факторів розвитку національного цивільного права на засадах правової визначеності та ефективного захисту прав учасників цивільних відносин у мережі ІНТЕРНЕТ.

Наразі цивільне законодавство України щодо правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі ІНТЕРНЕТ не позбавлене правової невизначеності і прогалин, що може створювати ризики порушення і неналежного здійснення та захисту прав учасників цих відносин.

Додаткова актуальність рецензованого дисертаційного дослідження викликана наявністю спільних і відмінних підходів щодо цивільно-правового регулювання, судової практики і доктрини права в інших правопорядках, зважаючи на особливості права відповідних юрисдикцій. Цим зумовлена витребуваність системних цивілістичних досліджень у контексті врахування кращої іноземної практики правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі ІНТЕРНЕТ.

У контексті зазначеного дисертаційне дослідження Токаревої Віри Олександрівни є актуальним і відповідає вимогам часу.

Ступінь обґрунтованості та достовірності положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження характеризується системним підходом до предмету дослідження та послідовністю аргументації запропонованих висновків.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, у своїй більшості є обґрунтованими, аргументованими та

переконливими. Авторкою для обґрунтування своїх висновків, пропозицій і рекомендацій використано великий обсяг літературних джерел, серед яких нормативно-правові акти різних держав, теоретичні джерела різних часів, судові рішення.

Структура дисертаційного дослідження логічно побудована та характеризується чітким змістовним наповненням. Обґрунтованість власних наукових результатів підтверджується і тим, що авторка робить висновки на підставі аналізу й співставлення поглядів і концепцій інших науковців, вдало ілюструє результати судової практики.

Одержані результати є науково обґрунтованими, достовірними та підтверджуються сучасними та взаємодоповнюючими методами досліджень.

Список використаних джерел до роботи є достатнім і містить необхідні джерела, що надало можливість повністю розкрити обрану тему дослідження. Теоретичну базу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі цивільного права. Поряд із цим, слід зазначити, що авторка проаналізувала законодавство окремих зарубіжних країн, а також активно використовувала судову практику. Використання широкого спектру літературних та інших джерел, результатів проведеного авторкою дослідження судової практики надало авторці можливість сформулювати власні позиції щодо вирішення низки дискусійних теоретичних питань. Крім того, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій зумовлюється належним володінням основними положеннями теоретичних знань, умінь і навичок здобувача та глибоке занурення у досліджувану проблематику, що надало можливість авторці сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення норм законодавства України та практики діяльності різних юрисдикційних органів.

Аналіз дисертації Токаревої Віри Олександрівни та її наукових публікацій, в яких висвітлено результати проведеного дослідження, дає підстави для висновку про відсутність у роботі положень, що можуть бути витлумачені як порушення академічної доброчесності.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження визначається тим, що дисертація В. О. Токаревої є першим в Україні комплексним дослідженням правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі ІНТЕРНЕТ.

Вимогам щодо наукової новизни відповідає низка сформульованих дисертанткою положень, які винесені на захист. Зокрема, авторкою:

визначено, що поняття цифровий профіль (профайл) людини слід розглядати як різновид узагальнюючого поняття «цифровий профіль (профайл)» або «електронний профайл», який слід розмежовувати на цифровий профіль, який належить людині, та цифровий профіль речей або інтелектуальних агентів (стор. 79 дис.);

з'ясовано, що під правом на цифрову ідентичність можна розуміти особисте немайнове право, обумовлене розвитком технологій, яке належить кожній фізичній особі, є комплексним за своєю структурою і складається з права на визнання цифрової ідентичності, право перешкоджати будь-якому спотворенню та посяганням на цифрову ідентичність, яке може завдати шкоди фізичній особі (стор. 94 дис.);

обґрунтовано розвиток концепції суверенної цифрової ідентичності на базі технології Блокчейн як технології здатної: забезпечити доступ до основного акаунту та інших пов'язаних акаунтів; знизити ризики масових витоків та порушень, обумовлених зберіганням, обробкою даних на серверах контролерів; надати користувачам право управління, контролю за доступом до персональних даних, децентралізовано, без участі таких третіх осіб (розпорядників реєстрів та ін.) (стор. 373–374 дис.);

доведено формування двох підходів щодо надання доступу до майна фізичної особи в разі смерті. Відповідно до першого, дотримуються особисті немайнові права померлої особи, надаючи їй останню волю щодо визначення ступеня доступу до її даних, при цьому права спадкоємців на доступ до даних, які мають майнову цінність, залишається певною мірою обмеженими волею спадкодавця, та другий підхід, який переважно бере до уваги інтереси

спадкоємців та інших осіб, які управляють майном, не приділяючи уваги автономії волі спадкодавця (стор. 208–209 дис.);

запропоновано доповнити ЦК України положенням про пріоритетність договірному розпорядженню над заповітом, складеним на те саме майно, та доповнити статтею 1228-1 «Спадкування цифрового майна», що, зокрема, передбачає право заповідача залишити розпорядження на цифровій платформі або в заповіті, в якому призначити особу, до якої має перейти право власності на цифрове майно в разі його смерті (стор. 205–206, 379–380 дис.);

обгрунтовано, що правосуб'єктність фізичної особи в мережі «Інтернет» складають цифрові права, які можна визначити як різновид прав людини нового покоління, які виражені в цифровому середовищі, реалізуються в межах інформаційно-комунікаційних систем, можуть бути закріплені в законодавстві та відповідних інформаційно-комунікаційних системах, належне виконання яких може бути гарантовано державою та забезпечене інформаційною системою (програмою) автоматично (стор. 380–381 дис.);

доведено, що право доступу до інтернету слід визнавати правом, яке складається з правомочностей: доступ до інфраструктури мережі або право на підключення (право на вхід) до інтернету, в межах якого інтернет розглядається в контексті послуги; доступу до контенту, який створюється та поширюється в мережі (стор. 278 дис.);

обгрунтовано, що ст. 23 Проекту Закону «Про захист персональних даних» передбачає право контролера вимагати компенсацію від суб'єкта персональних даних, якщо здійснення цього права покладає надмірний тягар на контролера, слід визнати сумнівною. Оскільки сама ідея здійснення цього права стосується ситуації обробки, яка відбувалася із застосуванням автоматизованих засобів, а з тим не передбачає надмірних зусиль з боку контролера (стор. 315 дис.);

доведено, що системи автоматизованого прийняття рішень, які не обробляють персональні дані, наприклад, використовуються для промислових завдань, обробляють анонімізовані дані, не підпадають під дію законодавства про захист персональних даних (стор. 319–320 дис.);

з'ясовано, що на відміну від ІІІ як заміни судді (відповідно до якого програма самостійно на основі заданих алгоритмів приймає судові рішення), допустимим використання саме допоміжних алгоритмізованих систем прийняття рішень суду, які покликані допомогти судді під час прийняття рішень (стор. 320–321);

обгрунтовано, що упередження в структурі або архітектурі системи, які є наслідком функціонування алгоритму, можуть бути випадковими, несвідомо привнесені розробниками внаслідок не взяття до уваги особливостей функціонування алгоритму; упередження в даних відбуваються внаслідок функціонування системи, яка виводить певне значення на рівень еталону (внаслідок низького рівня якості даних, не взяття до уваги належної репрезентативності); упередження, обумовлені використанням системи, що особа надмірно покладається на рішення, прийняті алгоритмом, нехтуючи власним досвідом та критичним мисленням (стор. 330–331 дис.);

доведено доцільність нормативного впровадження права суб'єктів даних на роз'яснення конкретного рішення, прийнятого за допомогою системи автоматизованої обробки персональних даних та обов'язок контролера в разі прийняття рішення із застосуванням алгоритму, надати інформацію суб'єкту даних про логіку рішення, що лежить в основі автоматизованої обробки рішення, прийнятого щодо нього, без розкриття програмного коду (стор. 353 дис.).

Аналіз структури та змісту дисертації. За результатами ознайомлення з дисертаційним дослідженням, можна зробити висновок, що зміст дисертації відповідає назві, а структура роботи є логічною, що дає можливість послідовно розглянути усі положення роботи та прийти до відповідних аргументованих висновків.

У вступі обгрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, зазначається на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета і завдання дослідження, його об'єкт та предмет, визначаються методи дослідження, формулюється наукова новизна одержаних результатів, практичне значення одержаних результатів, подається інформація

про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації. Кожний структурний елемент роботи містить результати, які становлять науковий інтерес. Визначимо окремі з цих результатів.

У розділі I «ГЕНЕЗИС ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»» зосереджується увага на дослідженні вибору напрямів дослідження та висвітленні мережі як чинника трансформації юридичної природи фізичної особи.

Розділ II «ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»» містить характеристику таких питань як концептуальні підходи до визначення права на цифрову ідентичність у мережі «ІНТЕРНЕТ», формування концепції цифрової ідентичності фізичної особи в мережі «ІНТЕРНЕТ», ідентифікація фізичної особи у відносинах у мережі «ІНТЕРНЕТ», ідентифікуючі ознаки фізичної особи у відносинах у мережі «ІНТЕРНЕТ».

У Розділі III «ЦИВІЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ ТА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ВІДНОСИНАХ У МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»: ЛЕГАЛЬНІ ПІДХОДИ І ДОКТРИНАЛЬНІ ТЛУМАЧЕННЯ» дисертантка аналізує такі питання як виникнення і припинення правоздатності та дієздатності фізичної особи в мережі «ІНТЕРНЕТ», зміст цивільної правоздатності фізичної особи в мережі «ІНТЕРНЕТ», особисті немайнові права у складі цивільної правоздатності фізичної особи в мережі «ІНТЕРНЕТ», право на недоторканність приватного життя в ІНТЕРНЕТІ, право на доступ до ІНТЕРНЕТУ, окремі цифрові права, основні положення про дієздатність фізичної особи у відносинах у мережі «ІНТЕРНЕТ».

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, є аргументованими та переконливими. У роботі обґрунтування авторських висновків використано достатня кількість національних і зарубіжних наукових джерел (888 найменувань), нормативної бази та іноземного законодавства, судової практики.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дисертаційного дослідження мають наукове та практичне значення, висновки, отримані впродовж проведеного дослідження, можуть бути використані за різними напрямми діяльності, зокрема:

у нормотворчій діяльності – як підґрунтя для подальшого реформування інституту правосуб'єктності учасників цивільних відносин у мережі «Інтернет»;

у науково-дослідній сфері – як методологічне підґрунтя для подальших науково-теоретичних досліджень для удосконалення законодавства України;

у правозастосовчій діяльності, зокрема, під час розгляду і вирішення судами справ щодо правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі «Інтернет»;

у навчальному процесі під час викладання дисциплін «Права суб'єктів цивільного права у відносинах у мережі Інтернет», «Договори та особисті немайнові права у мережі Інтернет», та «Актуальні проблеми цивільного права України», а також при підготовці відповідної навчально-методичної літератури.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Змістовне наповнення, перелік і кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим вимогам. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у тридцяти шести статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, а також у тридцять одній тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Слід зазначити, що наукові публікації Токаревої Віри Олександрівни відповідають вимогам п. п. 8 та 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Токаревої Віри Олександрівни відповідає нормативно-визначеним вимогам, зокрема, Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021

року № 1197, Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261.

Оформлення дисертації відповідає вимогам, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40. Поршень академічної доброчесності в дисертації та наукових працях здобувачки, в яких представлено результати дисертації, не виявлено.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Варто зазначити, що дисертації притаманні й окремі зауваження та дискусійні положення, зокрема:

1. Авторка обґрунтовує доцільність доповнення ЦК України статтею 1228-1 «Спадкування цифрового майна» (стор. 213 дис.).

Бажано пояснити окремі положення запропонованої дисертанткою ст.1228-1 ЦК, а саме:

чи мають «розпорядження заповідача на цифровій платформі» та «договірні розпорядження» правовий режим заповіту; якщо ні, як вони співвідносяться між собою та заповітом, складеним заповідачем на те саме майно?

що є об'єктом права власності на «цифрове майно», як співвідносяться між собою «право власності на цифрове майно» та «право доступу до особистого листування, щоденників» спадкодавця?

який порядок спадкування цифрового майна відповідно до закону у випадку, якщо спадкодавець не залишив розпорядження щодо цифрового майна в заповіті або на цифровій платформі;

що означає спадкування цього майна «відповідно до закону або користувацької угоди»? У цьому випадку застосовуються положення користувацької угоди, чи все ж положення ЦК про спадкування за законом?

2. Дисертантка доводить, що:

хоча ІІІ може передбачити майбутній результат, він не здатний надати належне правове аргументування та проаналізувати складні правові ситуації, де загальне правило застосовується до конкретного випадку (стор. 333 дис.);

незважаючи на те, що остаточне рішення в таких сферах як фінанси, працевлаштування, судочинство, наразі ухвалюються за участю людини, ефект, який попереднє рішення автоматизованої системи здійснює на відповідного суб'єкта даних, сам по собі може мати несприятливі наслідки для особи суттєво обмежувати здійснення прав або навіть затаврувати, оскільки суб'єкт прийняття юридично значущого рішення надає рішення автоматизованої системи першочергового значення у своїй процедурі ухвалення рішень (стор. 341 дис.);

норму права ...може сприймати та адекватно тлумачити лише людина, а не алгоритм (стор. 343 дис.);

для забезпечення прозорості рішень та ефективного контролю за системами автоматизованого ухвалення рішень суб'єкта даних має бути надано право на роз'яснення рішень відносно нього, зокрема тих, які стосуються долі суб'єкта (стор. 346 дис.).

У цьому контексті авторці бажано пояснити питання щодо допустимості визнання відповідей ІІІ з питань тлумачення норми права щодо умов договору оренди як доказу у цивільній справі щодо змін договору оренди майна.

Зокрема, якщо виходити з того, що в цьому випадку використання алгоритму (ІІІ) для проведення тлумачення норми права в межах судового процесу не заборонено, чи можуть результати аналізу алгоритму бути єдиною підставою для прийняття рішення у простих правових ситуаціях, наприклад в окремих категоріях справ, наказного провадження, де відсутній спір про право, чи така інформація має визнаватися допоміжним засобом при прийнятті рішення суддею?

3. Авторка обґрунтовує висновки, пов'язані із забезпеченням прозорості рішень та ефективного контролю за системами автоматизованого ухвалення рішень суб'єкта даних (стор. 346 дис.).

У зв'язку з цим дисертантці бажано пояснити свою позицію щодо таких питань:

чи має бути надано право на роз'яснення рішень відносно нього, зокрема тих, які стосуються долі суб'єкта?

чи зобов'язаний контролер у разі прийняття рішення із застосуванням алгоритму інформувати суб'єкта даних про логіку, що лежить в основі автоматизованої обробки даних щодо нього, чи контролери не зобов'язані надавати детальну інформацію про алгоритм прийняття рішення та обмежені повідомленням загальної інформації, без обов'язку розкриття деталей функціонування алгоритму? (стор. 347 дис.)?

чи звільняється контролер від обов'язку надати відповідну інформацію суб'єктам персональних даних у разі запиту, якщо рішення, засновані виключно на автоматизованій обробці, ухвалені за формальної участі людини ?

Наведені зауваження мають дискусійний характер і стосуються дискусійних положень дисертації, не ставлять під сумнів її високий рівень та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та можуть бути основою для наукового обговорення під час її захисту.

Загальний висновок щодо оцінки дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином були відображені у наукових статтях, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікації основних положень дисертаційних досліджень у професійних виданнях. У них висвітлена ідея проведеного дослідження.

Зміст реферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки дисертації.

Реферат не містить положень, що не увійшли до основного змісту дисертації. Рецензована дисертація не містить положень і наукових результатів, які захищені здобувачкою у кандидатській дисертації (Токарева Віра Олександрівна: Правовідносини страхування творів мистецтва, предметів колекціонування та антикваріату у цивільному праві України. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03, Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 226 с.).

У ряді випадків авторка веде полеміку, аналізує думки вчених з приводу правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі «Інтернет», визначає власну позицію з цього приводу. Дисертанткою проаналізовано майже всю існуючу вітчизняну літературу з розглянутої теми, було використано закордонні джерела.

Усі ці теоретичні положення були належним чином критично проаналізовані здобувачкою і на цій основі зроблені пропозиції удосконалення законодавства щодо правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі Інтернет.

Отже, загалом ступінь наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації достатній. Вони зроблені на високому науковому рівні.

Тому можна стверджувати, що робота є завершеною науковою працею, а висновкам, зробленим у дисертації, властиві необхідні ознаки новизни.

Рецензована дисертація містить раніше не захищені наукові положення та отримані авторкою нові науково обґрунтовані результати в галузі науки цивільного права, які в сукупності розв'язують важливу наукову проблему правосуб'єктності фізичної особи у відносинах у мережі Інтернет.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у подальшій розробці вчення про правосуб'єктність фізичної особи у відносинах у мережі Інтернет.

Актуальність дослідження, ступінь наукової новизни, обґрунтованість отриманих наукових результатів, їх теоретична та практична значимість доводять, що дисертація Токаревої Віри Олександрівни «Правосуб'єктність фізичної особи у відносинах у мережі «Інтернет»» є самостійною, завершеною науковою працею, в якій автором розв'язані конкретні наукові завдання, що мають істотне значення для доктрини цивільного права. Дисертація Токаревої Віри Олександрівни відповідає спеціальності 12.00.03 - цивільне право і

цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, та вимогам п. п. 7 та 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197. На основі публічного захисту Токарева Віра Олександрівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**

Роман МАЙДАНИК

